

INTRODUCCIÓ: CORRUPCIÓ, COBDÍCIA I BÉ PÚBLIC AL MÓN HISPÀNIC (SEGLES XVIII-XX)

Alexandre Coello de la Rosa
E-mail: alex.coello@upf.edu
Universitat Pompeu Fabra (UPF)

Claudia Contente
E-mail: claudia.contente@upf.edu
Universitat Pompeu Fabra (UPF)

Martín Rodrigo y Alharilla
E-mail: martin.rodrigo@upf.edu
Universitat Pompeu Fabra (UPF)

INTRODUCTION: CORRUPTION, GREED AN PUBLIC GOOD IN THE HISPANIC WORLD (XVIII-XX CENTURIES)

En un context de lluita contra la corrupció política en la Espanya del segle XXI, aquest monogràfic pretén debatre sobre la corrupció entesa com una pràctica generalitzada pels espais de poder entre les societats colonials, les burocràcies i la Corona espanyola. Però què s'entén per corrupció en els sistemes polítics de l'Antic Règim? El terme apareix encara carregat d'una càrrega emotiva de caràcter negatiu. Segons apunta Michel Bertrand, el problema per arribar a una aproximació cabdal del fenomen radica en el problema de l'anacronisme, és a dir, analitzar els excessos o «abusos de poder» del passat amb els ulls del present.¹ Des d'un punt de vista jurídic, la noció i aplicació de la justícia era totalment diferent a l'actual. La garantia de la justícia no consistia en «fer la llei» sinó en «dir la llei», segons les normes implícites de la llei natural i la moral cristiana.² Els jutges havien

1. BERTRAND, Michel, *Grandeur et Misère de l'Office: Les officiers de finances de Nouvelle-Espagne, XVIIe-XVIIIe siècles*, Paris, Publications de la Sorbone, 1999; BERTRAND Michel, «Viejas preguntas, nuevos enfoques: la corrupción en la administración colonial española», en Francisco Andújar Castillo, María del Mar Felices de la Fuente (eds.), *El poder del dinero. Ventas de cargos y honores en el Antiguo Régimen*, Madrid, Biblioteca Nueva, 2011, pp. 46-62; HUETZ DE LEMPS, X., «Un cas colonial de corruption systématique. Les Philippines à la fin du XIXe siècle», (en aquest monogràfic).

2. Diversos historiadors, com Tamar Herzog (Stanford University) i José de la Puente Brunke (Pontificia Universidad Católica del Perú) s'han interessat per la història política i social i la història del dret, amb un especial interès en la cultura jurídica de l'Antic Règim a l'Amèrica colonial. Sobre aquests temes, vegeu, entre d'altres, el treball de HERZOG, T., «Sobre la cultura jurídica en la Amèrica colonial (siglos XVI-XVIII)». *Anuario de Historia del Derecho Español*, 65, 1995, pp. 903-912; DE LA PUENTE, J., «Jueces y justicia en las Indias Occiden-

de comportar-se d'acord amb uns principis establerts per la moral i la religió, perquè allò polític i allò religió estaven íntimament lligats. Conseqüentment, els jutges corruptes eren aquells que rebien regals i premis de manera indeguda, és a dir, com a resultat d'exaccions imposades al seus subordinats en l'exercici dels seus càrrecs; una «corrupció dels costums» associada al desordre i al vici que els allunyava dels criteris fonamentals establerts per la moral i la religió.³

En un suggerent article Josep Maria Delgado (2008) ens recorda que la política de flexibilitat fou un dels dos principis bàsics que regeixen l'organització i el funcionament de l'estructura organitzativa imperial. El conegut argument, «obedezco pero no cumplo», permetia defensar els beneficis (privats) dels administradors locals en front dels interessos (públics) metropolitans, no sempre coincidents, respectant la política d'autoritat exercida pel monarca i pels seus representants (Audiències, Virreis, governadors i capitans generals). Però a la pràctica, aquests dos principis —«el d'autoritat i el de flexibilitat»— es basaven en un difícil equilibri entre poders tradicionals (o patrimonials) i burocràtic-legals.⁴ Això es pot apreciar en la diferència existent entre els homes que ocupaven els llocs de governs dels territoris d'ultramar. La característica comuna d'aquests personatges era la seva condició de servidors o criats del sobirà. Alguns d'aquests càrrecs eren venuts o adjudicats directament per la Corona com un premi o *merced real* als seus «amics» o «clients»; altres exercien els seus oficis en virtut de les seves capacitats o especialització. Però si bé els primers eren considerats nocius al bé comú, els segons constituïen cossos professionals la lleialtat dels quals disminuïa proporcionalment a la distància respecte als centres de govern. En realitat, la Corona no exercia una relació vertical sobre les jurisdiccions locals, donant lloc a una fragmentació del poder que afavoria les condicions impròpies, majorment abusives i desviades en l'exercici del poder: la «mala cobdícia».⁵

Aquest monogràfic és fruit d'un Congrés internacional organitzat els dies 19 i 20 de desembre de 2013 a la Universitat Pompeu Fabra (UPF) de Barcelona i que va aplegar a col·legues de reconegut prestigi nacional i internacional, com Michel Bertrand (Universitat de Toulouse-Le Mirail), Josep Maria Delgado (UPF), Antonio Garcia (UPF), Alexandre Coello de la Rosa (UPF), Martín Rodrigo Alharilla (UPF), Xavier Huetz de Lemps (Universitat de Nice), Antonio Acosta (Universidad de Sevilla), Javier Moreno Luzón

---

tales y la península ibérica: una aproximación», en Gaetano Sabatini (eds.), *Comprendere le monarchie iberiche. Risorse materiali e rappresentazioni del potere*. Roma, Viella, 2010, pp. 293-307; DE LA PUENTE, J., «La cultura jurídica en el Perú virreinal». *Allpanchis. Revista del Instituto de Pastoral Andina*, 71, 2008, pp. 45-75.

3. DE LA PUENTE BRUNKE, José, «Codicia y bien público: los ministros de la Audiencia en la Lima seiscentista», *Revista de Indias*, vol. LXVI, núm. 236, 2006, pp. 133-148; BERTRAND, Michel, «Viejas preguntas, nuevos enfoques ...cit.», p. 48.

4. DELGADO, Josep María, «Caminando por la senda del atraso. Reformismo borbónico, cambio institucional y divergencia europea de España en la baja Edad moderna», en Gloria Cano & Ana Delgado (eds.), *De Tartesos a Manila. Siete estudios coloniales y postcoloniales*, Valencia, Publicaciones de la Universidad de Valencia, 2008, pp. 178-179.

5. Sobre aquesta «mala cobdícia» i els seus efectes nocius en les burocràcies colonials, vegeu DE LA PUENTE BRUNKE, J., «Codicia y bien público ...», pp. 133-148; BERTRAND, M., «Viejas preguntas, nuevos enfoques ...», pp. 60-61.

(Universidad Complutense), Josep Lluís Mateo Dieste (UAB) i Joan Tafalla (UAB). Lamentablement, alguns ponents no van poder presentar les seves ponències a temps per aquest monogràfic. Per aquesta raó vam decidir ampliar l'espai a d'altres col·laboradors amb l'objectiu d'explorar aquesta «perversió del cos polític» anomenada corrupció des d'una perspectiva comparada en els diferents territoris —Amèrica, Àsia i Àfrica— que componien el món hispànic (segles XVIII-XX).⁶

El monogràfic es compon de vuit treballs. En el primer, Antonio García sosté que la identificació entre la venda de càrrecs públics i la corrupció a la burocràcia colonial fou una ficció creada pel Consell d'Índies amb la intenció de marginar als americans de la participació en l'alta burocràcia colonial. El cas de la depuració dels criolls de l'Audiència mexicana després de la Guerra de Successió (segle XVIII) és un exemple d'aquesta marginació forçada. En el segon treball, Alexandre Coello (Universitat Pompeu Fabra) analitza la corrupció moral, cobdícia i mal govern a les illes Marianes (1700-30). A la corrupció administrativa —contraban comercial, frau fiscal, malversació de fons públics— se suma la corrupció moral dels funcionaris colonials, la depravació moral dels quals fou sistemàticament denunciada pels missioners ignasians. Una realitat que lluny de ser l'excepció va constituir la norma d'un sistema polític de govern entre els monarques de l'Antic Règim i l'administració de les seves perifèries colonials. A continuació, Josep Maria Delgado (Universitat Pompeu Fabra) analitza la corrupció com un mecanisme de fidelització a la Catalunya borbònica (1714-70). Per garantir a llarg termini la fidelitat dels catalans desafectes amb el nou règim felipista, era necessari no només mantenir un nombrós exèrcit d'ocupació, sinó crear una espessa xarxa de fidelitats entre les elits del país que garantís un recolzament al govern borbònic des de dins de la societat catalana. Al quart treball Joan Tafalla (Universitat Autònoma de Barcelona) repassa els conceptes de virtut i corrupció presents en el pensament republicà de la revolució francesa. L'enriquiment il·lícit de George Jacques Danton (1759-94) i la seva posterior entronització com a heroi revolucionari fou, segons Tafalla, l'exemple de la congelació de la revolució que van endegar les monarquies europees per protegir-se de les noves onades revolucionàries. Seguidament el professor Antonio Acosta (Universitat de Sevilla) assenyala que la corrupció política no és només un fenomen que afecta als corruptes, sinó que també cal tenir en compte les lleis que produeixen per justificar les seves accions. En aquest sentit Acosta estudia la legislació salvadorenca a mitjans del segle XIX per afirmar que els processos d'aprovació de certes lleis han de ser considerades també com a pràctiques corruptes. El

6. L'historiador peruà Alfonso W. QUIROZ, recentment desaparegut, és un dels millors exemples en l'estudi de les xarxes de corrupció des d'una perspectiva comparada. Entre la seva producció cal destacar *Corrupt Circles: A History of Unbound Graft in Peru*, Washington, D. C. & Baltimore, Woodrow Wilson Center Press and Johns Hopkins University Press (2008); *Cuban Counterpoints: The Legacy of Fernando Ortiz*, Lanham, MD, Lexington Books, 2005; *The Cuban Republic and José Martí: Reception and Uses of a National Symbol*. Lanham, MD, Lexington Books, 2006; «Corrupción, burocracia colonial y veteranos separatistas en Cuba, 1868-1910», *Revista de Indias*, vol. LXI, núm. 221, 2001, pp. 91-112 i «Redes de Alta Corrupción en el Perú: poder y venalidad desde el virrey Amat a Montesinos», *Revista de Indias*, vol. LXVI, núm. 236, 2006, pp. 237-248.

següent treball, redactat pel professor Xavier Huetz de Lemp, reprèn una de les tesis contemplades al seu llibre, *L'Archipel des Epices: la corruption de l'administration espagnole aux Philippines (Fin XVIII-Fin XIXe Siecle)*, publicat a Madrid (2006). Segons Huetz de Lemp, la corrupció sota la dominació espanyola a les Filipines es pot considerar generalitzada i sistèmica, fent èmfasi en l'administració colonial i les pràctiques institucionalitzades de corrupció. L'article del professor Josep Lluís Mateo Dieste (Universitat Autònoma de Barcelona) explora el desafiament de definir transculturalment la noció de corrupció i la seva aplicació a l'estudi de situacions colonials on, com el cas del Protectorat espanyol al Marroc (segle XX), colonitzadors i colonitzats interactuen des dels seus respectius models de relació política. Partint de l'anàlisi d'un expedient administratiu inèdit d'Alcázarquivir (1925), Mateo Dieste posa al descobert l'existència de pràctiques corruptes entre diversos espanyols i les autoritats locals (bajá) de la ciutat amb l'objectiu de mantenir l'ordre social. Com a coda final, Jorge F. Malem Seña (Universitat Pompeu Fabra) ens proporciona unes consideracions conceptuals al voltant de la corrupció, entesa com a fenomen universal que transcendeix totes les èpoques, cultures i sistemes polítics.

Per a una major precisió, les relacions entre els administradors públics i els imperis ultramarins han estat tractats a partir de consideracions cronològiques i temàtiques. Les consideracions cronològiques, els segles XVIII, XIX i XX, amb els seus pròlegs i epílegs. Les consideracions temàtiques, prestant una especial atenció a temes de notable rellevància i renovació historiogràfica. La major part dels treballs plantegen uns estudis de cas, els quals, a partir d'una anàlisi comparativa d'aquesta problemàtica, ens permetran entendre la transversalitat d'un fenomen que no se circumscriu exclusivament a la península sinó a tot l'imperi espanyol.

Per a l'historiador Xavier Huetz de Lemp, la corrupció fou, en determinats contextos geogràfics i històrics, sistèmica, com a resultat, més enllà del debilitament de l'autoritat estatal, d'un particular punt de vista: el buròcrata té per objectiu contribuir a la grandesa de la seva pàtria servint a la metròpolis, no als súbdits que viuen a la colònia, que per altra part són, als seus ulls, inferiors als seus ulls des de qualsevol punt de vista. A l'enriquir-se il·legalment, els buròcrates no creien estar atemptant contra la riquesa nacional, sinó compensant els inconvenients de la seva tasca ingrata, a costa, sempre, de qui mereixia pagar.⁷ Es a dir, cal entendre-la des de la cronificació d'un comportament deslleial envers allò públic. Enfront del que suggeria Bernard de Mandeville a la seva «Faula de les abelles, o vicis privats, virtuts públiques» (1705), el bé comú no es pot sustentar sobre les passions egoistes dels individus. L'interès privat (la cobdícia) és la cara fosca d'un fenomen que ataca la «res publica», l'interès general, el bé públic, o la virtut com un component essencial de la tradició republicana.⁸ Malgrat això, no és menys cert

7. HUETZ DE LEMPS, «Un cas colonial de...» *cit.*

8. LOPEZ ARNAL, Salvador, Entrevista a Alexandre Coello de la Rosa i Martín Rodrigo Alharilla sobre el Congrés Internacional «Corrupció, cobdícia i bé públic en el món hispànic», 19 de desembre de 2013. *Rebelión*, <<http://www.rebelion.org/noticia.php?id=178417>>.

que la corrupció és en molts sentits funcional perquè permet evitar explosions socials. Es, com diu Bertrand, un «mal» necessari, tot i que cal controlar el seu excessiu desenvolupament.⁹ Pensem que per entendre la lògica d'aquest fenomen és necessari analitzar la seva continuïtat en el temps llarg. Per saber si la corrupció funcionava com un mecanisme d'acumulació de capital, o si es prefereix, de fortunes, o bé si es tractava d'una excepció, o tal vegada d'un comportament normatiu que amb el temps va acabar consolidant-se, cal fer una anàlisi comparativa tot situant-la en el seu context històric.

En aquest monogràfic els autors han analitzat no només el fenomen de la corrupció, com el frau fiscal o la venalitat dels honors i oficis municipals, sinó també la dels seus protagonistes, és a dir, els corruptors que participaven d'aquests intercanvis amb la voluntat de d'obtenir un benefici irregular, en el sentit de certes pràctiques considerades poc ètiques, reprovables o excessives, especialment quan la delimitació entre les esferes pública i privada no estava gens clara. Des de la nova història del dret espanyol, alguns historiadors, com la professora Tamar Herzog, han abordat les dinàmiques entre les normes legals i les pràctiques polítiques de les societats hispano-portugueses.¹⁰ Eren les normes i les lleis municipals, i sobretot, la monopolització dels càrrecs, una estratègia que els membres de les diferents comunitats polítiques utilitzaven per organitzar-se entre sí, o bé la forma que la Corona utilitzava per fidelitzar als seus partidaris i integrar als individus en una comunitat al voltant del seu rei?¹¹

En aquest sentit, els mètodes prosopogràfics han estat de gran utilitat per a la reconstrucció de la burocràcia fiscal imperial. Els treballs de Michel Bertrand (1999) sobre els funcionaris de la hisenda reial de la Nova Espanya entre 1660 i 1780 són fonamentals per entendre el significat i consciència del que durant l'Antic Règim s'entenia per corrupció. Partint d'una anàlisi de les estratègies familiars, és a dir, les aliances i xarxes clientelars d'aquest cos social, Bertrand analitza les diverses formes de mercantilització de les activitats administratives i fiscals de la Real Hisenda de la Nova Espanya. En aquest sentit, la venda o benefici de càrrecs no implicaria necessàriament corrupció, sinó que seria el resultat d'una negociació per captar partidaris o reforçar una facció o grup de poder.¹²

Podem parlar, doncs, que la multiplicació d'aquests corruptors i de cossos de funcionaris, polítics, aristòcrates i comerciants fàcilment corruptibles és clarament funcional. O el que és el mateix, que en societats on les estructures estatals són dèbils, o tenen poca força, la corrupció esdevé un element fonamental, és a dir, «positiu», en el funcionament

9. BERTRAND, M. «Viejas preguntas, nuevos enfoques ...», p. 50.

10. HERZOG, Tamar, *Upholding Justice: State, Law and the Penal System in Quito*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2004; HERZOG, T., «Ritos de control, prácticas de negociación: Pesquisas, visitas y residencias y las relaciones entre Quito y Madrid (1650-1750)», a *Nuevas Aportaciones a la historia jurídica de Iberoamérica*, [CD Rom] Madrid, Fundación Hernando de Larramendi-Mapfre, 2000.

11. HERZOG, Tamar, *Defining Nations. Immigrants and Citizens in Early Modern Spain and Spanish America*, New Haven, Yale University Press, 2003.

12. BERTRAND, M., «Viejas preguntas, nuevos enfoques ...», p. 56. Vegeu també J. M. Delgado, «La corrupción como mecanismo de fidelización» (en aquest volum).

estructural d'aquestes societats.¹³ Tanmateix, alguns especialistes consideren que la corrupció no només serveix per evitar explosions socials, sinó que és un fenomen consubstancial al desenvolupament del capitalisme. Malgrat això, el formalisme econòmic, basat en l'obtenció del màxim benefici al mínim cost, no necessàriament implica corrupció. En moltes ocasions, els administradors públics, organitzats al voltant de veritables oligarquies socials, sovint han utilitzat la seva influència per controlar fonts importants d'ingressos i obtenir quantiosos beneficis en contextos de desenvolupament capitalista. Igualment, cal preguntar-se si es pot identificar la corrupció com una pràctica generalitzada o exclusiva del món luso-hispànic. Cal tenir present que al llarg de la història han existit altres imperis i societats escassament penetrades pels valors propis del capitalisme que han estat afectades per diversos tipus de corrupció.¹⁴

13. BERTRAND, M., «Viejas preguntas, nuevos enfoques ...», pp. 50-51.

14. LÓPEZ ARNAL, Salvador, Entrevista... *cit.*